

Katarzyna Jagodzińska

Instytut Studiów Europejskich
Uniwersytet Jagielloński

EWOLUCJA MUZEÓW

Mark O'Neill, Glenn Hooper (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020, ss. 296.

Muzeologiczne dyskusje nad rolą i odpowiedzialnością muzeów, które mają swój początek w burzy światopoglądowej, jaką wywołała nowa muzeologia, zdają się nie mieć końca. Lata 90. XX wieku, początek i lata 20. XXI wieku to czas pogłębionej refleksji (w tym sporów definicyjnych) nad naturą muzeum, które z jednej strony musi zadośćuczynić przeszłości, a z drugiej być miejscem adekwatnym do wyzwań współczesności – ważnym tu i teraz dla odbiorców, którzy zmieniają się wraz ze zmieniającym się kontekstem społecznym, kulturowym, politycznym, ekonomicznym i środowiskowym.

Wiele muzeów już jakiś czas temu wykonało zdecydowany zwrot w kierunku publiczności, dostrzegając w niej partnera i sens działań związanych z przechowaniem dziedzictwa. W ciągu ostatnich kilku lat można obserwować kolejny zwrot – zaangażowanie muzeów w kwestie ważne społecznie, jak zdrowie, dobre samopoczucie,

ekologia i klimat, migracje. Sprawiedliwość społeczna jest jednym z najczęściej pojawiających się haseł, ale towarzyszy mu szereg innych: zrównoważony rozwój, partycypacja, inkluzja, empatia, odporność, aktywizm, solidarność. Muzea są już nie tylko uczestnikami życia społecznego, ale zaczynają to życie kształtować – zajmują zdecydowane stanowiska, zabierają głos, działają. Tym zmianom towarzyszy coraz obszerniejsza muzeologiczna literatura – dywagacje, rozprawy teoretyczne, badania empiryczne. Jedną z najnowszych pozycji jest wydana przez Routledge zbiorowa publikacja *Connecting Museums* pod redakcją Marka O'Neilla i Glenna Hoopera (2020).

We wstępie Mark O'Neill pisze:

Muzea nie tylko się zmieniły, ale także poszerzył się ich zakres, który obecnie znacznie wykracza poza tradycyjne tematy, takie jak sztuka i artefakty, nauka i historia. (...) muzea to także miejsca, w których rozgrywają się niektóre z kluczowych problemów społecznych, politycznych i etycznych naszych

czasów. Spośród tych bardziej namacalnych możemy wskazać na naturę i znaczenie społeczności w czasach bezprecedensowej mobilności, przemiany spowodowane innowacjami technologicznymi (...) oraz nową falę globalnych problemów zdrowotnych, które w mniejszym stopniu odnoszą się do chorób zakaźnych (które stały się bardziej kontrolowane) [tekst napisany przed falą pandemii COVID-19 – przyp. K.J.] niż te, które mają szczególne znaczenie w społeczeństwie rynkowym: depresja, lęk, nadużywanie substancji, otyłość, samookaleczanie i samobójstwa¹.

To stwierdzenie stanu faktycznego, które było już nieraz formułowane. Wydaje się, że jednak wciąż nie dość często, gdyż modele muzeum „tradycyjnego” i „burzącego tradycje” cały czas są przywoływane i sobie przeciwstawiane. Muzeum tradycyjne to określenie, którego znaczenie jest mgliste. Odnosi się do porządku, w którym gromadzeniu i ochronie zbiorów podporządkowane są pozostałe funkcje, a rola publiczności zostaje sprowadzona do pasywnego odbioru treści zaprezentowanych przez muzealnych profesjonalistów – kuratorów.

Kluczową strategią dla tych, którzy bronili modelu tradycyjnego/elitarnego/doskonałości, było twierdzenie, że ich stanowisko było apolityczne i neutralne, a jednocześnie reprezentowało zachodnie wartości racjonalności, prawdy i piękna. Tymczasem konkurencyjny dyskurs kładł nacisk na wpływ muzeów na ludzi, ich rozwój osobisty,

spójność społeczną i upodmiotowienie społeczności².

Jeśli spojrzeć na retorykę sloganów i tekstów na muzealnych stronach internetowych czy drukach promocyjnych, można odnieść wrażenie, że publiczność (zwiedzający, odbiorca, członek społeczności itd.) znajduje się w centrum zainteresowania muzeów, w rzeczywistości jednak muzeum i publiczność dzieli bariera, którą tylko część instytucji stara się rzeczywiście przełamać. W imię fałszywie pojętej neutralności³ muzea wyabstrahowują się z kontekstu, podczas gdy milczenie i pomijanie tematów ważnych społecznie jest bardzo czytelną manifestacją ich stanowiska. Muzeum, które nie dopuszcza innych głosów, poprzestając na własnych kuratorskich wyborach, z założenia nie jest dla wszystkich.

Muzea są instytucjami biurokratyzowanymi, co samo w sobie nakłada na nie ograniczenia. Realizacja programów łamiących konwencje jest utrudniona – do nieszablonowych pomysłów trzeba nie tylko przekonać zespół (zazwyczaj przełożonych, bo rzadziej są to propozycje idące z góry muzealnej hierarchii), ale też zmagać się z ograniczeniami i inercją systemu, który nie jest przystosowany do działania w formule elastycznej, otwartej i nieprzewidywalnej, a takie na przykład są programy partycypacyjne, w których podejmowanie decyzji wychodzi poza

² Ibidem.

³ Na przykład ruch #MuseumsAreNotNeutral – zainicjowany przez La Tanyę S. Autry i Mike’a Murawskiego. Szerzej o nim zob. M. Murawski, *Museums as Agents of Change: A Guide to Becoming a Changemaker*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD 2021.

¹ M. O’Neill, *Wprowadzenie* [w:] M. O’Neill, G. Hooper (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020, s. 1. Wszystkie cytaty tekstów anglojęzycznych w tłumaczeniu autorki artykułu.

zespół pracowników muzeum⁴. O'Neill wskazuje, że

(...) [j]edną z cech biurokracji są jej wyraźne granice, wyznaczone przez zasady i hierarchie nieodłącznie związane z jej strukturą. Nawet jeśli ludzie pracujący w tych granicach chcą się zmienić, bezwładność systemu jest pokaźna. Zmiany zgodne z podstawowymi wartościami tradycji biurokratycznej są łatwiej przyswajalne niż te, które pociągają za sobą modyfikacje struktury⁵.

Można wysnuć wniosek, że rewolucyjne dla usankcjonowanej tradycją natury muzeów działania mają charakter jednostkowy lub też w ogóle pozostają w sferze idei jako projekty niezrealizowane, a te zachowawcze, stanowiące większość, sprzyjają powolnej ewolucji muzealnej filozofii.

Cokolwiek muzea by robiły, mają swoją strukturę, sformalizowane metody działania i reguły – niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z wielkimi instytucjami, z bagażem historii sięgającym XVIII lub XIX wieku, czy z niewielkimi, niedawno powstałymi, nieobciążonymi przerostem kadrowym i trudnymi do zmiany przyzwyczajeniami instytucjami. Ewolucja myślenia, sposobów i kierunków działania, punktów ciężkości jest możliwa w odniesieniu do wszystkich typów muzeów, bez względu na skalę. Książka *Connecting Museums* odwołuje się do różnych kontekstów, w jakich może zachodzić muzealna zmiana. Autorzy skupiają się, jak

pisze O'Neill, na zmianach, które dążą do „demokratyzacji muzeów i głębszego połączenia ich ze społeczeństwem, w którym są osadzone”, przy założeniu, że „[n]iezależnie od tego, czy zmiana w muzeach w tym kierunku jest napędzana przez wewnętrznych liderów, czy przez zewnętrzne wymagania w postaci polityki, zawsze wiąże się to ze złożonym wewnętrznym procesem negocjacji i często słabnie w obliczu potężnych tradycji instytucjonalnych”⁶.

Na książkę składa się 15 rozdziałów, w których omawiane są zagadnienia partnerstwa, społecznej inkluzji, dobrostanu, zdrowia, demokracji, społecznego zaangażowania i migracji. Wśród autorów znalazło się grono cenionych akademików i praktyków muzealnych, autorów ważnych opracowań książkowych, artykułów i raportów, które rzucają nowe światło na potencjał muzeów. W niniejszym tekście odniosę się do kilku wątków poruszanych w książce, które wydają mi się szczególnie istotne z perspektywy dyskusji toczących się na gruncie muzeów w Polsce, oraz tematów, które w moim odczuciu powinny w nich bardziej wybrzmieć.

Na początku uwaga natury ogólnej – prawie wszystkie przywołane w książce przykłady dotyczą muzeów brytyjskich, jeden przypadek to muzeum irlandzkie. To dość znamienne, że anglosaska literatura obraca się we własnych kręgach – brytyjskich, amerykańskich, brytyjsko-amerykańskich, również (choć nie tu) australijskich i kanadyjskich, podczas gdy inne kręgi językowe z uwagą śledzą ten główny muzealny nurt, czerpią

⁴ O tym m.in. K. Jagodzińska, *Partycypacja publiczności w polskich muzeach*, „Muzealnictwo” 2021, nr 62, s. 189–197.

⁵ M. O'Neill, *Wprowadzenie*, s. 3.

⁶ Ibidem, s. 2.

z niego i porównują się z nim. Lektura tej i wielu innych muzeologicznych książek wydanych nakładem prestiżowych anglosaskich wydawców może zaprowadzić do mylnego wniosku, że kraje anglosaskie są jedynymi progresywnymi w dziedzinie muzealnictwa i że tylko je warto przywoływać jako przykłady, którymi powinny się inspirować inne muzea. Zatem tytułowe „łączenie muzeów” przebiega w Wielkiej Brytanii.

Mając świadomość tego geograficznego ograniczenia, warto w pierwszej kolejności spojrzeć na problematykę, która w odniesieniu do polskich muzeów jest jak dotąd rzadko podejmowana – zdrowie i dobre samopoczucie (*well-being*). Znaczenie muzeów w tym zakresie jest przedmiotem coraz większej liczby projektów badawczych i analiz, w dużej mierze ograniczonych do krajów anglosaskich⁷. Korzystanie z muzealnej oferty może przynieść szereg korzyści, jak podaje Helen Chatterjee, profesorka biologii badająca znaczenie udziału w kulturze dla zdrowia, dobrego samopoczucia i edukacji, takich jak: pozytywne doświadczenia społeczne prowadzące do zmniejszenia izolacji społecznej;

możliwości uczenia się i zdobywania umiejętności informacyjnych; kojące doświadczenia prowadzące do zmniejszenia niepokoju; zwiększenie pozytywnych emocji, takich jak optymizm, nadzieja i radość; lepsza samoocena i poczucie tożsamości; zwiększona zdolność do inspirowania się i umiejętności nadawania znaczeń; odwracanie uwagi od środowisk klinicznych, w tym szpitali i domów opieki; poprawa komunikacji między rodzinami, opiekunami i pracownikami służby zdrowia⁸. W Polsce charakter pionierski będzie miało uwzględnienie jako studium przypadku Muzeum Podgórze (oddziału Muzeum Krakowa) w projekcie „HERIWELL: Cultural Heritage as a Source of Societal Well-being in European Regions” realizowanym przez międzynarodowe konsorcjum dla ESPON EGTC (2020–2022) – badany będzie wpływ tego lokalnego muzeum na dobrostan społeczny⁹.

Prozdrowotne znaczenie muzeów nie pojawiło się samo z siebie, ale zostało zainspirowane działaniami brytyjskiego rządu. Píše o tym Nuala Morse w rozdziale „The social role of museums: From social inclusion to health and well-being”. Potencjał muzeów w tym zakresie jest artykułowany przez Partię Konserwatywną, która w 2010 roku przejęła rząd z rąk Partii Pracy. Ta ostatnia propagowała społeczną inkluzję (*social inclusion*), która stała się podstawą kilku

⁷ Wśród nich: S. Desmarais, L. Bedford, H.J. Chatterjee, *Museums as Spaces for Wellbeing: A Second Report from the National Alliance for Museums, Health and Wellbeing*, National Alliance for Museums, Health and Wellbeing, www.museumsandwellbeingalliance.wordpress.com (dostęp: 24.08.2021); L.J. Thomson, H.J. Chatterjee, *Measuring the Impact of Museum Activities on Wellbeing: Developing the Museum Wellbeing Measures Toolkit*, „Journal of Museum Management and Curatorship” 2015, nr 30 (1), s. 44–62; H.J. Chatterjee, G. Noble, *Museums, Health and Wellbeing*, Farnham, Ashgate 2013.

⁸ H. Chatterjee, *Partnership for Health: The Role of Cultural and Natural Assets in Public Health* [w:] M. O’Neill, G. Hooper (red.), op. cit., s. 113.

⁹ Za realizację badań w Polsce odpowiadają Jacek Purchla, Katarzyna Jagodzińska i Joanna Sanetra-Szeliga.

ważnych narodowych programów i kampanii, a także sednem muzealnych misji i działań programowych. Choć w duchu polityki oszczędności konserwatyści odeszli od tej retoryki, to – jak wskazuje autorka – „programy dotyczące zdrowia i dobrego samopoczucia w muzeach mogą być postrzegane jako ewolucja działań na rzecz włączenia społecznego, które je poprzedziły”¹⁰.

Brytyjskie muzea zainicjowały projekty i programy pracy z dorosłymi, dziećmi i młodzieżą, współpracę ze szpitalami, domami opieki, schroniskami oraz szeroko pojętym sektorem zdrowia i opieki, a kilka największych wraz z instytucjami działającymi w sektorze zdrowia i organizacjami kulturalnymi zrzeszyło się w 2015 roku w National Alliance for Museums, Health and Wellbeing (w 2019 r. połączyło się z National Alliance for Arts, Health and Wellbeing tworząc Culture, Health and Wellbeing Alliance). Warto wymienić dwie inicjatywy pokazujące charakter i skalę brytyjskich działań w obszarze zdrowia i dobrostanu, które mogłyby stanowić punkt odniesienia do praktyk muzealnych, na przykład w Polsce. W 2011 roku został uruchomiony projekt Happy Museum, który

(...) analizuje, w jaki sposób sektor muzealny może odpowiedzieć na wyzwanie stworzenia bardziej zrównoważonej przyszłości. Wspiera praktykę muzealną, która umieszcza dobrostan w kontekście środowiskowym i przyszłościowym, zastanawiając się nad rolą, jaką muzea mogą odegrać w tworzeniu bardziej odpornych ludzi, miejsc i planety. Poprzez badania w działaniu,

badania akademickie, tworzenie sieci partnerskich i szkolenia wspiera dobrostan instytucji i społeczności oraz odporność w obliczu globalnych wyzwań¹¹.

W 2013 roku Museums Association, organizacja muzealna w Wielkiej Brytanii, uruchomiła kampanię Museums Change Lives, która opiera się na założeniu, że

(...) muzea mogą poprawić nasze samopoczucie, pomóc nam poczuć dumę z tego, skąd pochodzimy, a także nas inspirować, stawiać wyzwania i stymulować (...), [kampania] pokazuje, w jaki sposób muzea każdej wielkości i kolekcje wpływają na ludzi i społeczności, a także przedstawia argumenty za dalszym rozwojem i wsparciem dla tej pracy¹².

Helen Chatterjee wprowadza w problematykę „społecznej recepty” (to robocze tłumaczenie *social prescribing*) na muzea (rozdział „Partnership for health. The role of cultural and natural assets in public health”). Udział w kulturze nie został jeszcze rozpoznany przez polskie placówki zdrowia jako lek bądź działanie wspomagające leczenie. Jak pisze autorka:

Recepty społeczne – zostały opracowane jako strategia radzenia sobie z nierównościami zdrowotnymi poprzez współpracę między służbą zdrowia, opieką społeczną i organizacjami trzeciego sektora i zapewniają osobom fizycznym dostęp do zasobów społecznościowych w celu wsparcia ich zdrowia i dobrego samopoczucia¹³.

¹⁰ N. Morse, *The Social Role of Museums: From Social Inclusion to Health and Wellbeing* [w:] M. O’Neill, G. Hooper (red.), op. cit., s. 53.

¹¹ Zob. <https://happymuseumproject.org/> (dostęp: 23.08.2021).

¹² Museums Change Lives, <https://www.museumsassociation.org/campaigns/museums-change-lives/> (dostęp: 23.08.2021).

¹³ H. Chatterjee, op. cit., s. 114.

Chatterjee opiera się na wynikach projektu „Muzeum na receptę” (2014–2017), w którym badany był wpływ muzeów na receptę wśród samotnych, starszych osób zagrożonych izolacją społeczną. Projekt powstał w odpowiedzi na statystyki rządowe dotyczące poważnego problemu zdrowia publicznego, jakim jest izolacja społeczna i samotność osób starszych. Badaczka opowiada się w tekście za przewartościowaniem muzeów jako zasobów zdrowia publicznego. Analiza ilościowa wykazała znaczną poprawę dobrostanu psychicznego, która utrzymywała się po zakończeniu programu, a analiza jakościowa ujawniła poczucie przynależności, poprawę jakości życia, ponowne zainteresowanie nauką, zwiększoną kreatywność i aktywność społeczną oraz kontynuację wizyt w muzeach¹⁴.

Ważna kwestia, jaka wybrzmiewa w tekstach kilkorga autorów, to kompleksowe podejście do zmiany społecznej – potrzeba niesienia zmiany, na której osadzona jest działalność całych muzeów, a nie tylko wybranych i pojedynczych projektów. W tym kontekście temat zdrowia i dobrego samopoczucia kontynuują Mark O’Neill, Pete Seaman i Duncan Dornan na przykładzie relacji (w ujęciu historycznym i współcześnie) między Glasgow Museums¹⁵ i Glasgow Centre for Population Health (rozdział „Thinking through health and museums in Glasgow”). To modelowy przykład, w którym muzeum, działając w porozumieniu z instytucjami,

organizacjami i społecznościami, na zaangażowanie publiczności patrzy w sposób systemowy. Zdaniem autorów

(...) muzea mogą odegrać ważną rolę w tworzeniu miasta, które wspiera zdrowie wszystkich jego mieszkańców, wspierając budowanie bardziej odpornych osób, rodzin i społeczności. Muzea należą do nielicznych przestrzeni publicznych, które służą jako niekomercyjne miejsca obywatelstwa i przynależności, będące własnością wszystkich. (...) Chociaż muszą być regularnie odnawiane, muzea mogą zapewnić swoim społecznościom wielkie poczucie ciągłości¹⁶.

Autorzy wskazują, że zamiast adresować wystawy czasowe do zaniebawianych dotąd grup odbiorców, ważne dla nich tematy pojawiają się w Glasgow Museums na wystawach stałych; zamiast samego prezentowania obiektów na wystawach, do których klucz oferowały dopiero programy edukacyjne dla szkół i rodzin, interpretacja zostaje włączona w narrację wystawy. Podstawą takiej koncepcji działalności Glasgow Museums stają się trzy elementy: (1) stworzenie nowych wystaw opartych na szeroko zakrojonych badaniach publiczności i nie-publiczności oraz konsultacjach z grupami docelowymi; (2) głębokie zaangażowanie społeczności za pośrednictwem projektów Otwartego Muzeum, które w ciągu dziesięcioleci stworzyło w całym mieście sieć muzeów, odpowiadając na zapotrzebowanie na wsparcie i możliwości angażowania się; (3) wystawy, które w coraz większym

¹⁴ Ibidem, s. 116.

¹⁵ Glasgow Museums to jedenaście muzeów miejskich zarządzanych przez Glasgow Life.

¹⁶ M. O’Neill, P. Seaman, D. Dornan, *Thinking through Health and Museums in Glasgow* [w:] M. O’Neill, G. Hooper (red.), op. cit., s. 107.

stopniu reprezentują żywe doświadczenia społeczności i kultur, często oparte na wiedzy i sieciach Otwartego Muzeum¹⁷. Utworzone w latach 90. XX wieku Open Museum opiera się na formule pracy w terenie, w społecznościach (jak biblioteki, domy kultury, domy opieki, więzienia, społeczności i osoby zagrożone dyskryminacją oraz znajdujące się w niekorzystnej sytuacji ekonomicznej, społecznej, edukacyjnej i geograficznej), gdzie prezentowane są obiekty (objazdowe miniwystawy i zestawy do pracy) oraz realizowane są działania.

Janice Lane i Nia Williams podjęły temat wpływu muzeum na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, które koncentruje się na trzech kluczowych obszarach: uczestnictwie w kulturze (*cultural participation*), integracji kulturowej (*cultural inclusivity*) i sprawczości kulturowej (*cultural agency*). Studium przypadku dotyczy Amgueddfa Cymru – National Museum Wales, które – jak wskazują autorki – jest jednym z nielicznych muzeów w pełni opartych na takim zaangażowaniu (rozdział „Amgueddfa Cymru – National Museum Wales and the journey towards cultural democracy”). „W świecie, w którym demokracja jest coraz bardziej kwestionowana, uważamy, że instytucje publiczne, takie jak muzea, muszą aktywnie działać na rzecz praw kulturalnych i maksymalizować korzyści publiczne z tych przestrzeni i zasobów”¹⁸. Autorki wskazują, że stra-

tegia rozwijająca sprawczość społeczną musi się opierać na prawach człowieka, a te obejmują prawo do uczestnictwa w kulturze i integracji kulturowej.

Aby prawa kulturowe mogły być w pełni realizowane przy sprawiedliwym i równym dostępie do zasobów kulturowych, ludzie muszą uczestniczyć w podejmowaniu decyzji. Dlatego musimy być bardziej ambitni i odważniejsi w otwieraniu i współdzieleniu procesu decyzyjnego, jeśli mamy napędzać demokrację kulturową¹⁹.

Jako przykład działań została omówiona wystawa „Penderfyniad Pwy? Who decides?” (2017–2018) przygotowana przez grupę dziesięciorga kuratorów wyłonionych spośród publiczności, którzy wspólnie z pracownikami muzeum pracowali nad wszystkimi aspektami tworzenia wystawy: nad koncepcją, projektowaniem i realizacją techniczną, promocją, koncepcją i realizacją programu dla szkół oraz programu publicznego. W projekt zaangażowani byli pracownicy ze wszystkich działów, które tradycyjnie uczestniczą w realizacji wystaw, a także fundatorzy i główni interesariusze²⁰. Drugi przykład to sposób, w jaki realizowana była trwająca sześć lat przebudowa Sain Ffagan: Amgueddfa Werin

¹⁹ Ibidem, s. 67.

²⁰ Takich wystawienniczych projektów partycypacyjnych zrealizowano w polskich muzeach już kilka, przy czym stopień zaangażowania publiczności i wolność działania w narzuconych muzealnych ramach był różny. To projekty: „W muzeum wszystko wolno” w Muzeum Narodowym w Warszawie (2015–2016), „Find Art” w Muzeum Sztuki w Łodzi (2016–2017), „Jak to widzisz?” w Muzeum Pałac Herbsta w Łodzi (2018–2019), „Witryna z zabawkami” w Muzeum Zabawek w Krakowie (2021–2022).

¹⁷ M. O'Neill, P. Seaman, D. Dornan, op. cit., s. 100.

¹⁸ J. Lane, N. Williams, *Amgueddfa Cymru – National Museum Wales and the Journey Towards Cultural Democracy* [w:] M. O'Neill, G. Hooper (red.), op. cit., s. 77.

Cymru – St Fagans National Museum of History – jednego z siedmiu muzeów będących częścią National Museum Wales. Muzeum nie zostało zamknięte na okres prowadzenia prac budowlanych, a czas ten został wykorzystany do pracy partycypacyjnej z 80 organizacjami, które zostały zaangażowane do współpracy przy kształtowaniu i testowaniu koncepcji nowych galerii i przestrzeni publicznych, pomysłów i projektów zawartości wystaw oraz rozwijania programu publicznego. Związana przy tej okazji współpraca jest nadal kontynuowana.

Autorzy książki wprowadzają w tematy, które są dzisiaj w brytyjskich muzeach najbardziej aktualne (choć na pewno nie wyczerpują ich listy), a modelowe studia przypadków mają inspirować do podążenia tą drogą. Na kilku podjętych w książce polach w Polsce toczy się już dyskusja naukowa w kontekście muzealnych działań w rodzimych muzeach. Należą do nich takie zagadnienia, jak obecność muzeum w społeczności lokalnej (np. badania i działalność muzealna Beaty Nessel-Lukasik), sprawiedliwość społeczna edukacji muzealnej (np. projekt badawczy Marianny Otmianowskiej „Społeczna odpowiedzialność edukacji muzealnej”), partycypacja w muzeach (projekt badawczy Katarzyny Jagodzińskiej „Partycypacja i post-muzeum”, „Atlas muzealnej partycypacji”), choć działania w tym zakresie powinny zostać rozwinięte. Jednak największym polem do zagospodarowania w muzealnej praktyce i badaniach, które powinny jej towarzyszyć, jest kwestia zdrowia i dobrostanu. Trudno pod tym względem będzie równać do skali działań w brytyjskich muzeach z uwagi na brak wsparcia

państwa w tym zakresie, ale inicjatywa zbudowania takich partnerstw z sektorem służby zdrowia i trzecim sektorem działającym na polu kultury, zdrowia, edukacji i środowiska mogłaby wyjść od uczelni. Współpraca uczelni z muzeami (a także z innymi instytucjami i organizacjami kultury) powinna zatoczyć zdecydowanie szersze kręgi oraz przybrać na intensywności – badacze i muzealni praktycy (nierzadko to osoby łączące pracę w muzeach i na uczelniach) powinni w ten sposób wspólnie działać na rzecz rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

Bibliografia

- Chatterjee H., *Partnership for Health: The Role of Cultural and Natural Assets in Public Health* [w:] M. O'Neill, G. Hooper (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020.
- Chatterjee H.J., Noble G., *Museums, Health and Wellbeing*, Farnham, Ashgate 2013.
- Desmarais S., Bedford L., Chatterjee H.J., *Museums as Spaces for Wellbeing: A Second Report from the National Alliance for Museums, Health and Wellbeing*, National Alliance for Museums, Health and Wellbeing, www.museumsandwellbeingalliance.wordpress.com (dostęp: 24.08.2021).
- Jagodzińska K., *Partycypacja publiczności w polskich muzeach*, „Muzealnictwo” 2021, nr 62, s. 189–197.
- Lane J., Williams N., *Amgueddfa Cymru – National Museum Wales and the Journey towards Cultural Democracy* [w:] M. O'Neill, G. Hooper (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020.
- Morse N., *The Social Role of Museums: From Social Inclusion to Health and Wellbeing*

- [w:] M. O'Neill, G. Hooper (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020.
- Murawski M., *Museums as Agents of Change: A Guide to Becoming a Change-maker*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD 2021.
- Museums Change Lives, <https://www.museumsassociation.org/campaigns/museums-change-lives/> (dostęp: 23.08.2021).
- O'Neill M., Wprowadzenie [w:] M. O'Neill, G. Hooper (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020.
- O'Neill M., Hooper G. (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020.
- O'Neill M., Seaman P., Dornan D., *Thinking through Health and Museums in Glasgow* [w:] M. O'Neill, G. Hooper (red.), *Connecting Museums*, Routledge, London–New York 2020.
- Thomson L.J., Chatterjee H.J., *Measuring the Impact of Museum Activities on Well-being: Developing the Museum Wellbeing Measures Toolkit*, „Journal of Museum Management and Curatorship” 2015, nr 30 (1), s. 44–62.